

groźne i pokonują grupę izraelską pod Eben-Ezer niedaleko Afeku (1 Sm 4, 1—2). Wobec zagrożenia filistyńskiego pokolenia decydują się na wybór króla, aby prowadził wojnę: Saul.

8 — Wraz ze śmiercią Saula w bitwie pod Gilboa, Dawid, kondotier na służbie Filistynów, uznaje się królem w Hebron nad Judą i Symeonem, a jakiś czas potem także nad pokoleniem Izraela (ok. roku 1000), w ten sposób łącząc politycznie pokolenie Judy i Symeona (południe) z pokoleniem Izraela (północ).

Paryż (CNRS)

ANDRÉ LEMAIRE

Andre Lemaire

### ARAMEJSKA INSKRYPCJA WRÓZBITY BALAAMA SYNA BEORA

Inskrypcje w gipsie odkryte w marcu 1967 roku na tellu w Deir (Alla) (Jordania) w środkowej części doliny Jordanu, które ujrzały światło dzienne dzięki holenderskiej ekspedycji prowadzonej przez H. J. Frankena, wzbudziły duże zainteresowanie semitystów i bibliistów. Mimo że odkrycie to potwierdzało wzmiankę o „wróźbicie Balaamie synu Beora”, dobrze znaną z tradycji biblijnej (Lb 22—24), to *editio princeps* J. Hoftijzera i G. Van der Kooija<sup>1</sup> ujawniło także, że inskrypcja jest bardzo fragmentaryczna i przedstawia tak wiele trudności w odczytaniu, iż interpretacja jej zdawała się na zawsze skazana na niepewność i niejasność.

Mimo tych trudności i niepewności, po różnych naszych badaniach, które uzupełniły niedawne analizy tych inskrypcji, dziś przechowywanych w Muzeum Archeologicznym w Ammanie<sup>2</sup>, a także przy uwzględnieniu różnych opracowań i komentarzy, które pojawiły się po *editio princeps*<sup>3</sup>, wydaje nam się możliwe wyjaśnienie pewnych aspektów tej tak trudnej i tajemniczej inskrypcji.

\* Streszczenie referatu wygłoszonego w dniu 10 października 1984 roku na posiedzeniu Komisji Orientalistycznej Oddziału Krakowskiego PAN. Przełożył W. Rapak. Do druku przygotował Z. J. Kapera.

<sup>1</sup> *Aramaic Texts from Deir (Alla)*, Leiden, 1976.

<sup>2</sup> Wyrażamy naszą wdzięczność dr A. Hadidi, dyrektorowi Jordańskiego Departamentu Starożytności, jak i F. Zayadine, zastępcy dyrektora oraz pani dyrektor Muzeum Archeologicznego w Ammanie, którzy w wielkim stopniu ułatwili te badania.

<sup>3</sup> Por. zwłaszcza A. Caquot — A. Lemaire, *Les textes araméens de Deir (Alla)*, „Syria” 54 (1977) 189—208; J. A. Fitzmyer, CBQ 40 (1978) 93—95; H. P. Müller, *Einige alttestamentliche Probleme zur*

## 1. KONTEKST ARCHEOLOGICZNY I ASPEKT MATERIALNY INSKRYPCJI

Kontekst archeologiczny został przedstawiony przez H. J. Frankena<sup>4</sup> jedynie w sposób wstępny. Uzupełniły go nieco wykopaliska H. J. Frankena — M. Ibrahima<sup>5</sup>, M. Ibrahima i G. van der Kooija<sup>6</sup>, które znane są do tej chwili tylko z raportów wstępnych i pozostawiają pewne problemy niewyjaśnione.

Stratygrafia zapisanych w gipsie fragmentów zdaje się dziś całkowicie jasna: zostały one odnalezione w fazie M prawdopodobnie strawionej przez ogień i zniszczonej przez trzęsienie ziemi. W świetle wstępnej analizy ceramicznej faza M, nazwana następnie fazą IX, może być prawdopodobnie datowana na VIII w. przed Chr.<sup>7</sup>

## 2. PALEOGRAFIA

Mimo że nie dysponujemy żadnym innym przykładem pisma ammonickiego z tej epoki, niektórzy komentatorzy mówią o możliwości, że pismo fragmentów napisanych w gipsie jest ammonickie. Rzeczywiście, po analizach J. Naveha<sup>8</sup> i G. Van der Kooija<sup>9</sup> jest

*aramäischen Inschrift von Dēr (Alla, ZDPV 94 (1978) 56—57; E. Puech, RB 85 (1978) 114—117; G. Garbini, L'orizzonti di Balaam bar Beor, „Henoch” 1 (1979) 166—188; A. Rofé, The Book of Balaam (Hb), Jerusalem, 1979, zwłaszcza 59—70; J. C. Greenfield, JSS 25 (1980) 248—252; S. A. Kaufman, The Aramaic Texts from Deir (Alla (Review Article), BASOR 239 (1980) 71—74; P. K. McCarter, The Balaam Texts from Deir (Alla: the First Combination, BASOR 239 (1980) 49—60; St. Segert, WZKM 72 (1980) 182—189; M. Delcor, Le texte de Deir (Alla et les oracles bibliques de Bala'am, Congress Volume Vienna 1980, Sup. to VT 32 (1981) 52—73; B. A. Levine, The Deir (Alla Plaster Inscriptions, JAOS 101 (1981) 195—205; M. Delcor, Bala'am Patorah, 'interprète de songes' au pays d'Ammon d'après Num 22, 5, „Semitica” 32 (1982) 89—91; H. P. Müller, Die aramäische Inschrift von Deir (Alla und die älteren Bileamsprüche, ZAW 94 (1982) 214—244; M. Weinfeld, The Balaam Oracle in the Deir (Alla Inscription (Hb), „Shnaton” 5/6 (1981—82) 141—141 i S. LXVII; H. i M. Weippert, Die 'Bileam'-Inschrift von Tell Der (Allā, ZDPV 98 (1982) 77—103; J. Koenig, La déclaration des dieux dans l'inscription de Deir (Alla (I, 2), „Semitica” 33 (1983) 77—88. Nie mogliśmy wykorzystać J. A. Hackett, The Dialect of the Plaster Text from Tell Deir (Alla, „Orientalia” 53 (1984) 57—65 i J. A. Carlton, Studies in the Plaster Text from Tell Deir (Alla, (dysertacja doktorska, Harvard).*

<sup>4</sup> *Aramaic Texts*, 3—16.

<sup>5</sup> H. J. Franken — M. M. Ibrahim, *Two Seasons of Excavations at Tell Deir (Alla, 1976—1978*, ADAJ 22 (1977—78) 57—80, zwłaszcza 60—71.

<sup>6</sup> M. M. Ibrahim — G. van der Kooij, *Excavations at Tell Deir (Alla, Season 1979*, ADAJ 23 (1979) 41—51, zwłaszcza 48—50.

<sup>7</sup> ADAJ 23 (1979) 48—50.

<sup>8</sup> Por. J. Naveh, IEJ 17 (1967) 256—258.

<sup>9</sup> *Aramaic Texts*, 42—96.

dosyć jasne, że paleograficznie inskrypcja ta łączy się z epigrafiką aramejską z VIII—VII w. przed Chr., ściślej, przypuszczalnie z okresem środkowym, bądź drugą połową VIII wieku.

Regularny charakter pisma wskazuje na doświadczonego skrybę i w pełni odpowiada kopii dzieła literackiego przepisanego z manuskryptu. Zresztą, układ kolumnowy i obramowanie wykonane czerwonym atramentem przywodzi od razu na myśl kolumny manuskryptu, tym bardziej, że użycie czerwonego atramentu do obramowania, tytułu i głównych fragmentów (rubryk) jest dobrze znane z manuskryptów egipskich.

### 3. TREŚĆ INSKRYPCJI

Treść inskrypcji można poznać dopiero w wyniku długiej i trudnej pracy polegającej na odtwarzaniu tekstu na podstawie różnych zebranych fragmentów. Praca ta, którą udanie rozpoczęło *editio princeps*, posunęła się do przodu dzięki badaniom A. Caquota i A. Lemaire'a, Jo Ann Carlton i P. K. McCartera, H. i M. Weippertów. Te ostatnie badania pozwoliły ustalić miejsce fragmentów kombinacji I, jednych względem drugich, i uzupełnić ją wieloma innymi fragmentami. W wyniku tych prac, wydaje się nam możliwe dziś odtworzenie wielu linii w sposób wielce prawdopodobny, odnotowując, że pierwotnie linie te musiały mieć około 32 cm długości i zawierać mniej więcej 48 liter.

#### TŁUMACZENIE

1. INSKRYPCJA BALAAMA (SYNA BEO)RA, CZŁOWIEKA KTÓRY WIDZIAŁ BOGÓW. Oto bogowie przybyli do niego nocą i (*oni do nie*)go (*przemówili*)
2. tymi *sto(wam)i* i powiedzieli Balaamowi synowi Beora tak: „OSTATNI PŁOMIEŃ UKAZAŁ SIĘ, OGIEŃ ZA KARĘ UKAZAŁ SIĘ!”
3. I Balaam wstał następnego dnia (.....) *wiele?* dni (.....) i nie *mó(gł jeść)* i pła-
4. kał wielce a jego 'lud' wszedł do niego i powiedz(ieli) do Balaama syna Beora: „Dlaczego pościsz i dlaczego płaczesz?”. A on:
5. im powiedział: „Usiądźcie, pokażę wam *jak wiel(kie) jest nie-szczęście*) i chodźcie zobaczyć uczynki bogów. Bogowie zebrali się,
6. a Moźni *ustalili termin*, i powiedzieli *Sha(ma)sh*: 'Szyj, zakryj niebiosa twoim obłokiem, (niech będzie tu ciemność a nie jas-
7. ność, *cień a nie promieniowanie?* bo *wywołasz strach* (za pomocą obłoku) ciemności, i abyś nie czynił już hałasu na zawsze, lecz (zamiast ciebie?) wróbel, *nieto-*
8. *perz*, orzeł i *peli(kan)*, sępy, *struś* i *bo(cian i) młode sokoły*, sowa, pisklęta czapli, gołąbica, ptak drapieżny,

9. gołąb, wróbel, (wszelki ptak nie)bios i (na ziemi?) na dole, w miejscu, gdzie kij (= laska pasterza) prowadziła (paść) owce zające jedzą
10. (ra)zem swobod(nie ...

W odróżnieniu od kombinacji II, gdzie nie udało się, jak do tej pory, odtworzyć w pełni ani jednej linijki, kombinacja I daje tekst, którego rodzaj literacki jest łatwy do określenia poprzez zawartość semantyczną, a zwłaszcza poprzez tytuł: „Inskrypcja Balaama syna Beora, człowieka który widział bogów”. I rzeczywiście, chodzi o wizję, jaką miał Balaam, a którą potem opowiada. Najpierw jest to krótkie opowiadanie, po którym następuje długi okres katastroficznej wizji w niebie (zniknięcie słońca, rozmnożenie ptactwa), potem na ziemi ('nienormalne' zachowanie zwierząt i ludzi).

Tego typu tekst nie może nie powołać się, na początku, na pewne formuły z biblijnej tradycji Balaama, potem, na biblijne formuły o „dniu YHWH”<sup>10</sup>. Odnotować należy także, że Balaam jest przedstawiony, jak już znany w tym tekście: nie podaje się ani jego pochodzenia, ani epoki. To zdaje się pozwalać sądzić, że mamy do czynienia nie tyle z początkiem cyklu lub „księgi Balaama syna Beora”, lecz raczej z fragmentem, z historią pochodzącą z tej księgi.

Odnotować należy, że G. Garbini<sup>11</sup> chciał przedłużyć tę kombinację I umieszczając tuż za nią kombinację II, i otrzymał w ten sposób kolumnę o 50 liniach. Propozycja ta jest mało prawdopodobna.

#### 4. JĘZYK

Może uchodzić za dziwne podjęcie problemu języka tych inskrypcji, gdy *editio princeps* nosi wyraźny tytuł *Aramaic Texts from Deir Alla*. Trzeba jednak odnotować, że taka klasyfikacja została poddana w wątpliwość przez F. M. Crossa, J. Naveha i J. Greenfielda, którzy sądzą, iż chodzi raczej o jakiś dialekt „kananejski” bliski amonickiego. Wydaje nam się, w sposób dość oczywisty, że to poddanie w wątpliwość wynika ze wstępnych analiz wcześniejszych od *editio princeps*, i że szczegółowa analiza językowa potwierdza związek tej inskrypcji ze starożytnym aramejskim. Lecz o jaki starożytny aramejski chodzi? Dialektologia paleoaramajska jest tu jeszcze na etapie dziecięcego gaworzenia<sup>12</sup>, jednak rzadkie pojawianie się niektórych form gramatycznych, jak genitivus na *zy* (którego nie ma we fragmentach w gipsie, a tymczasem poświadczą go niewielka inskrypcja na dzbanie glinianym), i emfaticzny stan z końcowym, po którym następuje demonstrativus, można by tłumaczyć archaicznym záchod-

<sup>10</sup> Por. zwłaszcza M. Weingeld, „Shnaton” 5/6 (1981—2) 141—147.

<sup>11</sup> G. Garbini, „Henoah” 1 (1979) 166—188.

<sup>12</sup> Por. S. Kaufman, „Maarav III”, 2 (1982) 146, n. 22.

nim dialektem aramejskim, co z kolei tłumaczyłoby liczne „kananei-my”, czy podobieństwa do dialektów kananejskich, co też i uczyniono.

## 5. FUNKCJA

Na pierwszy rzut oka funkcja tej inskrypcji w gipsie wydaje się bardzo enigmatyczna. Jeśli jednak możliwe jest spróbować jakiegoś tłumaczenia, skłanialibyśmy się ku takiemu, które tłumaczyło inskrypcje z Kuntillet — Ajrud<sup>13</sup>. W rzeczywistości te dwie grupy inskrypcji zawierają inskrypcje i rysunki w gipsie pochodzące z VIII wieku przed Chr.<sup>14</sup>, które pozwalają się wyjaśnić w ramach nauczania prowadzonego w tym miejscu. Zdaje się to dosyć naturalne w Kuntillet — Ajrud<sup>15</sup>, gdzie, na pithoi odnalezionych obok inskrypcji w gipsie, znajduje się wiele abecadeł, formuł początkowych listów, list nazw własnych, słów i rysunków powtarzających się dwa razy... Dałoby się to także wyjaśnić w Deir 'Alla, bo tam właśnie, niedaleko inskrypcji w gipsie należącej także do fazy M (= IX), znaleziono początek abecadła nacięty na brzegu czarki i nieprzyzwoite graffito na skorupie z wieloma pojedynczymi literami (b, s, p, š, m?)<sup>16</sup>.

Konkludując: mimo ich fragmentarycznego stanu i przedstawianych przez nie trudności w odczytaniu i interpretacji, inskrypcje z Deir 'Alla są ważne z dwu powodów:

1 — Zawierają pozostałości dwu najstarszych literackich tekstów aramejskich. W rzeczywistości niezidentyfikowany fragment kombinacji II i fragment „Księgi Balaama syna Beora” (kombinacja I) zdają się być kopiami datowanymi na drugą połowę VIII wieku, lecz ich oryginały są z pewnością starsze, choć trudno ustalić ich datę (IX, X lub XI wiek?). Z drugiej strony, jak większość przysłów Ahiqara<sup>17</sup>, zdają się one być odbiciem jakiegoś dialektu zachodniego, czyli są pozostałościami starożytnej literatury aramejskiej, która prawdopodobnie przeszła do aramejskich królestw Syrii; pozwalają one nam podejrzewać, jaka była waga i bogactwo tej literatury.

2 — Znaczenie tych inskrypcji pochodzi także stąd, że ukazują związki między literaturą aramejską i starożytną literaturą hebrajską, czyli z Biblią. Podnosiły się niekiedy głosy, że wzmianka o „wróż-

<sup>13</sup> Por. A. Lemaire, *Les écoles et la formation de la Bible dans l'ancien Israël* (OBO 39) Fribourg/Göttingen, 1981, 25—32.

<sup>14</sup> Por. A. Lemaire, *Date et origine des inscriptions hébraïques et phéniciennes de Kuntillet 'Ajrud*, SEL 1 (1984) 131—143.

<sup>15</sup> Por. Z. Meshel, *Kuntillet 'Ajrud, A Religious Centre from the Time of the Judaean Monarchy on the Border of Sinai* (The Israel Museum Cat. 175) Jerusalem, 1978; P. Beck, *The Drawings from Horvat Teiman (Kuntillet 'Ajrud)*, Tel Aviv 9, 1982, 3—68.

<sup>16</sup> Por. ADAJ 1979, 50 i Pl. XXX, 2.

<sup>17</sup> Por. J. Lindenberg, *The Aramaic Proverbs of Ahiqar*, Baltimore/London, 1983.

bicie Balaamie synu Beora” z Der (Alla pozwala przyjąć, że biblijna tradycja Balaama nie była wcześniejsza niż koniec VIII wieku<sup>18</sup>, lecz to rozumowanie nie bierze pod uwagę, że inskrypcja jest kopią tekstu literackiego, i że nie ma powodu, by postać Balaama była współczesna tej inskrypcji. W istocie waga kopii fragmentu „Księgi Balaama syna Beora” na murze w Deir (Alla dla tradycji biblijnej znajduje się gdzie indziej. W myśl tradycji biblijnej Balaam jest cudzoziemskim wróżbitą o wielkiej sławie, prawdopodobnie pochodzenia aramejskiego. Inskrypcja potwierdza to i ukazuje nam, że była aramejska tradycja literacka wokół tej postaci. Przepuszczalnie to właśnie prestiż aramejskiej tradycji literackiej skłonił Izraelitów do częściowego włączenia tej postaci do ich własnej tradycji literackiej<sup>19</sup>.

Te dwie inskrypcje w gipsie, zwłaszcza fragment „Księgi wróżbity Balaama syna Beora”, rzucają więc całkiem nowe światło na znaczenie starożytnej literatury aramejskiej i na jej wpływ na starożytną literaturę hebrajską, to znaczy na Biblię.

*Paryż (CNRS)*

*ANDRÉ LEMAIRE*

<sup>18</sup> Por. M. Delcor, *Congress Volume Vienna 1980*, SVT 1981, 73.

<sup>19</sup> Później Tobiasz, bohater z powieści hebrajskich, zostaje połączony z Ahiqarem, bohaterem znanej powieści aramejskiej.

**O. Augustyn Jankowski OSB**

## **IDEA WYZWOLENIA W LISTACH ŚW. PAWŁA**

Chcąc przedstawić ideę wyzwolenia według listów Pawłowych, zaczynamy od przebadania słów odnoszących się do czynności wyzwalań. Tego bowiem wymagają metody współczesnej teologii biblijnej.

### **1. GRUPA SŁÓW POCHODNYCH OD *ELEUTHEROS* W LISTACH PAWŁOWYCH**

Sam powyższy przymiotnik zachodzi 16 razy, pochodny od niego rzeczownik *eleutheria* (= wolność) — 6 razy, czasownik *eleutherōō* (= wyzwalam, uwalniam) — 5 razy, a złożony przymiotnik w roli rzeczownika *apeleútheros* (= wyzwoleniec) — jeden raz. Powyższy zestaw statystyczny jest pouczający, jeśli z kolei porówna się go